

REALİZM-İDEALİZM İKİLEMİ BAĞLAMINDA İRAN'IN DIŞ POLİTİKA YÖNELİMLERİNE TEORİK BİR BAKIŞ*

Iran's Central Asia Policy Within the Context of Realism and Idealism
Contradiction in Foreign Policy

Doğacan BAŞARAN**

Özet

Uluslararası ilişkiler disiplinleri olan Realizm ve idealizm arasında yaşanan ilk teorik tartışma, devletlerin dış politikalarını da etkilemiştir. İran'ın İslami Devrim sonrasında uyguladığı dış politika yönelimleri, bu etkinin incelenmesi bağlamında güzel bir örnek oluşturmaktadır. 1979 yılında gerçekleşen devrim sonrasında, özellikle Ortadoğu'da "rejim ihracı" söylemine sarılarak, idealist ve dini bir dış politika uygulayan Tahran; Orta Asya yönelimlerinde ise dini idealizmin reddini içeren pragmatik bir ulus-devlet refleksi sergilemektedir. Zira Tahran hem jeopolitik hem de demografik nedenlerden dolayı Orta Asya'da duyguları arka plana iterek hassas ilişkiler geliştirme ihtiyacı duymaktadır. Politik yönelimlerinde ihtiyaçlarından kaynaklanan bu farklılaşma da İran'ın Orta Asya politikasının realist kuram çerçevesinde ele alınmasını mümkün kılmaktadır. Bu makalede de Tahran'ın dış politika yönelimlerindeki farklılaşma ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Realizm, İdealizm, Ulusal Çıkar, Ortadoğu, Orta Asya

Abstract

The first theoretical debate between realism and idealism in International Relations has affected states' foreign policies. Within this context, Iran's foreign policy orientations after the Islamic Revolution is a good example. After the Islamic Revolution; Iran, which pursued idealistic and religious policies by embracing the "regime export" statement specially in Middle East; is showing a pragmatic nation-state reflex which refuses religious idealism in its Central Asia policies. The situation reveals that Iran has deep rooted state tradition. This differentiation which results from Iran's political orientations, makes it possible to locate Iran's Central Asia policy in realist theory. This article is analyzing the differentiations in Iran's foreign policy orientations in a theoretical framework by making comparisons.

Keywords: Realism, Idealism, Raison d'etat, Middle East, Central Asia

* Makale Gönderiliş Tarihi: 07.10.2017.

Yayına Kabul Tarihi: 25.10.2017

** ANKASAM Uzmanı, basarandogacan@gmail.com

Giriş

Uluslararası İlişkiler disiplininin bilinen ilk teorik tartışması, realist kuram ile idealist kuram arasında yaşanmıştır. Realist kuram, reelpolitik veya güç siyaseti olarak da bilinmekte ve en eski uluslararası ilişkiler teorisi olarak öne çıkmaktadır.¹ İnsanların doğası gereği kötü olduğu varsayımından hareket eden realist kurama göre, uluslararası sistemdeki en önemli aktör devlettir. Devletin uluslararası sistemdeki en önemli aktör olmasının nedeniyse, toplumsal düzeni koruyabilecek tek organizasyon olmasından kaynaklanmaktadır. Realizmdeki bu devlet merkezli bakış açısı, “raison d’etat” (devlet akli) kavramını öne çıkartmakta ve uluslararası zemindeki aktörlerin davranışlarının temelinde ulusal çıkar tanımlaması yer almaktadır.

Realizmin güç temelli bakışını reddeden idealist kuramının asıl ilgi odağı ise bireyin hak ve özgürlüklerinin geliştirilmesidir² ve insanların doğaları gereği iyi olduğunu savunur. Devletleri de özü itibarıyla iyi olan insanların yönetmesiyle, ideallere dayalı politikalar uygulanarak kalıcı bir uluslararası düzenin yani kalıcı bir barışın yaratılması mümkün olabilir. Uluslararası ilişkiler disiplininde yaşanan bu ilk teorik tartışmanın, devletlerin dış politikasında yarattığı ikilemi incelemek adına, İran’ın dış politika yönelimleri güzel bir laboratuvar olarak görünmektedir.

Ortadoğu politikalarında idealist söylemlere sahip, dini bir devlet refleksi gösteren İran; Orta Asya ve Kafkasya politikalarında, söylemlerine tezat yaratarak realist kararlar almakta ve pragmatik bir ulus-devlet gibi davranmaktadır. Söz konusu dış politika farklılaşmasının temel nedeni, Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla dünyanın *kalpgahı* olarak da değerlendirilen, Orta Asya ve Kafkasya’da ortaya çıkan jeopolitik boşluktur.

Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra oluşan yeni jeopolitik durumun bir sonucu olarak yaşanan Ankara–Bakü yakınlaşması ile Türkiye’nin Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü’ne öncülük

1 Jack Donnelly, “Realizm”, Scott Burchill vd, der., *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, çev. Ali Aslan-Muhammed Ali Ağcan, Küre Yayınları, İstanbul 2013, s.49.

2 Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, MKM Yayıncılık, Bursa 2013, s.43.

ederek Orta Asya'da bağımsızlıklarını kazanan Türk kökenli devletlere “Adriyatik'ten Çin Seddi'ne” ve “Türk Modeli” gibi söylemlerle yaklaşması,³ özellikle Güney Azerbaycan bölgesinde yaşayan Türkler, demografik nedenlerle İran'ı tedirgin etmiş ve dış politikasındaki dini idealist söylemleri törpüleyerek realist ve pragmatik hesaplar yapmaya yöneltmiştir. Bu çalışmada İran'ın dış politika yaklaşımlarına yansıyan idealizm-realizm teorik tartışmasının yarattığı ikilem ele alınmaktadır.

1.İran'ın Dış Politika Yönelimlerini Şekillendiren Temel Unsur Olarak; Jeopolitik ve Demografik Durum

Jeopolitik çalışan uzmanlara göre bir ülkenin dış politikasını belirleyen ana unsur, o ülkenin coğrafi konumudur.⁴ 1901 yılında Ortadoğu'da petrolü bulan ilk ülke olan İran, kıtasal ölçekte Ortadoğu'ya, Orta Asya'ya ve Kafkasya'ya komşudur. Ortadoğu petrolünün çıkış noktası olan Basra Körfezinin doğu kıyıları İran'a ait olduğundan, Hürmüz Boğazı'nı da kontrol altında tutulmaktadır.⁵ İran hem Hazar'a hem de Hint Okyanusu'na kıyıdaş olan tek devlettir. Bunun İran'a sağladığı avantaj hem Akdeniz'e hem de Karadeniz'e kıyıdaş olmanın Türkiye'ye sağladığı avantaja benzemektedir. Dünyanın en büyük iki enerji havzasının birine sahip, diğerine komşu olan İran, bu jeopolitik konumuyla Dilip Hiro'ya göre, “*Bu gezegenin en stratejik ülkesidir.*”⁶

Sınırdışlık açısından bakıldığında İran; Irak'a, Türkiye'ye, Afganistan'a, Pakistan'a, Azerbaycan'a ve Ermenistan'a komşudur. Bu sınırdışlık İran'a uygulanmakta olan, uluslararası ambargoların etkisiz kalmasına yol açmaktadır. Coğrafi sınırları ölçeğinde dünyanın en büyük 16. ülkesi olan İran, konumunun sağladığı sınır kolaylıkları ile sıcak denizlere çıkış imkanıyla ve nüfusundaki Şii yoğunluğuyla

3 Mehmet Seyfettin Erol, “Türkiye'nin Orta Asya Politikasına Rusya Federasyonu ve Bölge Ülkeleri Üzerinden Genel Bir Bakış”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt:12, Sayı:1, Yaz 2012, s.2.

4 Devletlerin dış politikasında coğrafya faktörünün etkisi için bkz. Nicolas J. Spykman, “Dış Politika ve Coğrafya, I-II”, Esra Diri, der., *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler*, çev. Aşkın İnci Sökmen, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, s.3-43.

5 Haktan Birsel “Giriş”, Haktan Birsel, der., *Arap Baharında Son Durak İran*, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013, s.14.

6 Yalçın Sankaya, *Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s.15.

dikkate değer bir kültürel etkileşim alanına sahiptir. Şii Müslüman nüfus açısından bakıldığında, İslam dünyasının tek ve en yoğun Şii İslam devleti yapısına haiz olduğu görülmektedir ki bu durum, İran jeopolitiği açısından büyük önem taşımaktadır. Nitekim Şii nüfus etkisiyle Irak, Bahreyn, Tacikistan, Lübnan ve kısmen Yemen'de jeopolitik bir aktör gibi davranabilecek hamle üstünlüğünü elde etmektedir.

Rusya'dan sonra dünyanın en büyük doğal gaz üreticisi ve Suudi Arabistan'dan sonra dünyada en fazla petrol rezervine sahip ülke konumundadır. Brzezinski'nin *Büyük Satranç Tahtası* isimli kitabında, Avrasya jeopolitiğine ilişkin yaptığı değerlendirmelerde, bölge ülkelerini jeopolitik aktör ve jeostratejik eksen olarak sınıflandırmış ve İran'ı; Türkiye, Ukrayna, Azerbaycan ve Güney Kore'yle birlikte jeopolitik eksen ülke olarak tanımlamıştır. Brzezinski, sınırlı kapasitesine rağmen, İran ve Türkiye'nin tarihsel ve demografik nedenlerle; Avrasya coğrafyasında potansiyel aktör olarak nitelendirilebileceğini de eklemiştir. Brzezinski 'ye göre, Türkiye ve İran; Rusya'nın jeopolitik yenilgisini istismar ederek, Hazar Denizi ve Orta Asya bölgesinde belli bir etki oluşturmakla uğraşan iki ülkedir. Ancak kendi demografik sorunları ve birbirleriyle olan tarihsel rekabetleri bu ülkelerin potansiyellerini sınırlandırmaktadır.⁷

Uzun vadedeki jeopolitik ilgi alanına değinen Brzezinski; İran'ın, Orta Asya'daki en büyük arzusunun dinin yeniden canlanması olduğunu söylemiştir. Söz konusu ülkenin hedefleri, en az Rusya'ninkiler kadar tehdit edici bulunmuş ve başta Azerbaycan ile Afganistan olmak üzere, Orta Asya'daki Müslüman nüfusun, hatta Rusya Müslümanlarının dahi İran'ın jeopolitik ilgi alanında⁸ bulunduğu belirtilmiştir. Brzezinski'nin bu yorumunun özellikle İran'ın Orta Asya politikası bağlamında, abartılı ve gerçeklikten kopuk bir değerlendirme olduğu, çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde ele alınacaktır.

Özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında İran, Başkan Bush tarafından şer eksenli ülkeler sınıfına dahil edilmiştir. Bu süreçte

⁷ Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası*, çev. Yelda Türedi, İnkılap Yayınları, İstanbul 2014, s.72.

⁸ Brzezinski, *a.g.e.*, s.193.

Tahran'ı rahatsız eden gelişmeler yaşanmış; ABD'nin Afganistan'daki faaliyetlerini sürdürebilmek için Kırgızistan ve Özbekistan'ın askeri üslerinden faydalanması, hava alanlarını ve gerek istihbarat gerekse operasyonel anlamda birliklerini kullanabilmesi, ülkenin ABD tarafından kuşatılması anlamına gelmiştir. İran'ın iki komşusu Afganistan ve Irak'ın ABD tarafından işgal edilmesi, batısında NATO üyesi Türkiye'nin bulunması ve sınırdaşı Azerbaycan'ı içerisindeki Türk nüfustan dolayı tehdit olarak algılaması, ülkenin jeopolitik bir kıskacın içine sokulduğunu hissetmesine sebep olmuştur.

İran'ın dış politika yönelimlerini etkileyen unsurlar bağlamında, heterojen demografik yapısından da bahsetmek gerekmektedir. Tarih boyunca Orta Asya ve Ön Asya arasında köprü görevi gören İran coğrafyası, bu özelliğinden dolayı çeşitli kavimlerin yerleşim alanı olmuştur. Bu jeopolitik konum, demografik yapı itibariyle ülkede etnik bir kazan oluşumuna yol açmıştır. Etnik kazan söylemini açacak olursak; ülke nüfusunun Fars, Azerbaycan Türkü, Kürt, Luri, Arap, Türkmen ve Beluci gibi çok farklı etnisiteleri barındırdığı görülür. Demografik anlamda heterojen bir nüfusa sahip olan bölgedeki bu farklı etnik yapıları birleştiren unsur ise Şiiliktir. Ancak Sovyetlerin dağılmasıyla başta Azerbaycan olmak üzere, yeni kurulan devletlerin İran'da nüfus üzerinden yarattığı etki; ülkenin en korktuğu durum olmuştur. Güney Azerbaycan bölgesinde yaşayan, Azerbaycan Türkü nüfusun Azerbaycan devletine katılmak gibi ulusal bir yönelim sergilemesi, belki de İran için uluslararası müdahaleden bile daha ürkütücüdür. Ancak bu noktada batının sergilediği saldırgan tutumun, İran'ın daha fazla kenetlenmesine sebep olduğu ve Şiiliğin birleştirici bir kimlik harcına dönüştüğü de görülmektedir.

Günümüzde İran'da üç temel dil ailesinden muhtelif dil, lehçe ve şiveler konuşulmaktadır. Bunlar Türki, Farsî ve Semitik ailelerdir⁹. Bugün ülkede ana dil Farsça olmakla birlikte, Azerice, Kürtçe, Arapça ve Türkçe dilleri de konuşulmaktadır. Ayrıca Fars kimliği dışında milliyetçilik bağlamında değerlendirilebilecek etnik ya da milli gruplar genel olarak, yukarıda da sayıldığı üzere, Azerbaycan Türkleri, Kürtler, Araplar ve Beluçlardır.

9 Sarkaya, *a.g.e.*, s.146.

İran siyasi tarihine bakıldığında kimliğin ana unsuru olarak Farslar ve Türkler öne çıkmaktadır. Azerbaycan Türklerinin yaşadığı Tebriz kenti, tarih boyunca bölgenin siyaseten ikinci, ticari anlamdaysa birinci şehri olmuştur. Ülke nüfusunun %33'ünü oluşturan Azerbaycan Türklerinin yaşadığı ve Güney Azerbaycan olarak bilinen bölgenin dışında, Türkmenistan sınırından başlayıp Hazar Denizi'ne kadar uzanan; İranlıların Dest-e Gorgan, Türkmenlerinse Türkmen Sahra olarak adlandırdıkları bölgede de 2,5 milyon Türkmen nüfusun bulunması İran'ı tedirgin eden bir diğer unsurdur¹⁰. Ancak bu aşamada Türkmenistan devletinin söz konusu nüfusa karşı ilgisiz olduğunu da ifade etmek gerekir.

İran Kürtlerine değinecek olursak, ilk olarak ülkede 6 milyon civarında Kürt nüfusun bulunduğunu söyleyerek başlayabiliriz. Şii ülke içerisindeki Kürtlerin ortalama %70'inin Sünni, %30'unun Şii olduğu bilinmektedir. Bu bölünmüşlük; Kürtlerin ulusal hareket sergilemesinde engel teşkil eden bir unsurdur. ABD'nin Ortadoğu siyasetindeki tutumu, her ne kadar bölgedeki Kürtler için kazanımlara yol açsa da bu durumun Suriye ve Irak Kürtlerine kıyasla İran Kürtlerine etkisi daha sınırlı kalmıştır.

Tarihteki ilk İrani imparatorluğun kurucusu olan Elamlar, Huzistan bölgesinde yaşayan Araplardır. İran'da kültürel olarak Araplardan oluşan Huzistan ve Buşehr eyaletlerine Arabistan denmektedir. Arap hareketinin bölgedeki ayrılıkçı faaliyetleri ABD'nin Irak'ı işgali sonrasında artmıştır.

İran'da bir başka etnisite olarak Belucilerden bahsedilebilir. Tamamı Sünni Müslüman olan Beluç halkı, Hint-Avrupalı bir halktır. Beluç dili, Hint-Avrupa dil ailesinin İrani kolundan sayılmaktadır. Beluciler bugün Pakistan, Afganistan ve İran'da yaşamaktadır¹¹. Pakistan ve İran Belucilerinin yaşadığı ve Belucistan olarak anılan bu coğrafya, iki ülkenin de en geri kalmış alanını oluştursa da Çabahar ve Gwadar limanlarından dolayı jeostratejik bir öneme sahiptir. İran özelinde dönecek olursak, 2 milyon kadar Beluci, Sistan-Belucistan eyaletinde yaşamaktadır. İran Belucilerinin de tarihsel kökenleri

10 Mustafa Balbay, İran Raporu, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2006, s.121.

11 Sarıkaya, a.g.e., s.266.

olan ayrılıkçı talepleri bulunmaktadır. Özellikle 2000 yılından sonra ABD'nin Cundullah örgütünü desteklemesiyle bölgede görülen silahlı ve bombalı eylemlerde ciddi bir artış yaşanmıştır.

Görüldüğü gibi İran; demografik anlamda etnik bir kazanı içerisinde barındırmaktadır. İran'ın bu heterojen nüfusunu bir arada tutan birleştirici unsur ise tarih boyunca Şii kimliği olmuştur.

Bu demografik yapı, jeopolitik yönelimleri açısından, İran'ı sınırlandırmaktadır. Zira ülkeyi dönüştürmek isteyen batılıların da bu etnik kökenleri kışkırtmak istemesi muhtemeldir. Kışkırtmaya bağlı olarak veya bu milletlerin kendi yönelimleriyle yaşanması muhtemel ayaklanmalar; Tahran için zaman zaman gündeme gelen Amerikan müdahalesinden daha fazla tedirgin edicidir.

2. İran Dış Politikasını İdealizme Motive Eden Faktörlerden Birisi Olarak Kimlik Algılayışı

Şah Pehlevi döneminde Sovyetler Birliği'nin çevrenmesi projesini destekleyerek batının ileri karakolu olma misyonunu üstlenen İran; İslam Devrimi sonrasında bu duruşunu değiştirmiş ve anti-empyralist söylemlere dayanan idealist bir çizgide konumlanmıştır. Yaşanan İslam Devrimi, yalnızca Amerikan karşıtlığına dayanarak Tahran'ın jeopolitik yönelimlerini değiştirmemiş; aynı zamanda iç dinamiklerin değişmesinden kaynaklanan nedenlerle İran'ın kimlik algılarını da farklılaştırmıştır.

Pehlevi döneminde, Avrupa tipi ulus inşası yöntemini benimseyen İran, devrimden sonra bu yolu terk ederek tıpkı Safevi ve Kacar hanedanlıkları döneminde olduğu gibi, kimlik algılayışını Şiilik temelinde tanımlamaya başlamıştır. Şiilik İran açısından Farslar ve Güney Azerbaycan Türklerini bir arada tutan bir yapı harcı işlevi görmüş ve bu kimlik algısı, iç politik bütünlüğü sağlamanın yanı sıra, dış politika yönelimlerini de doğrudan etkilemiştir.

İran siyasi tarihinde Şiiliğin kurumsallaşması, Türkmenlerin Şah İsmail etrafında birleşmeleriyle, aslında bir Türk hanedanlığı olan Safevi yönetiminde gerçekleşmiştir. Şiiliğin devlet geleneği haline

geldiği Safevi Hanedanlığı, 1760 yılında yıkılmış ve yerine yine Türk kökenli bir hanedanlık olarak Kacar Hanedanlığı kurulmuştur. Ancak Kacar Hanedanlığı'nın da yıkılması sonucunda, 1926 yılında Rıza Şah tarafından oluşturulan Pehlevi yönetimi; Avrupa'nın seküler milliyetçilik anlayışının bu coğrafyalara da yansımaya sebep olmuştur. Aynı dönemde Sekülerleşme bağlamında, komşusu Türkiye'de yaşanan Atatürk modernleşmesini de örnek alan Şah rejimi, demokratikleşme girişimleri anlamında Türkiye'nin attığı adımları yakalayamamıştır. 1930-40'lı yılların Avrupa konjonktüründen de etkilenerek otoriterliğini arttıran Şah rejimi; bir aryan ırk iddiasıyla Fars kimliğini İranlılığın temeline oturtmaya çalışmıştır.¹² Bu dönemde Şah rejiminin, yöntemsel olarak Avrupa faşizmini benimsediği görülmektedir.

İkinci Dünya Savaşı döneminde Hitler hayranlığıyla ve buna bağlı olarak faşizan yönelimlerle öne çıkan Pehlevi rejimi; Soğuk Savaş sırasında ise Batı ve bilhassa ABD ile olan ilişkilerinden dolayı, Truman Doktrini'nin uygulanmasını içeren “Yeşil Kuşak” stratejisinin en kilit ülkelerinden biri olmuştur. ABD, İran'ı SSCB için bir tampon bölge olarak görmeyen yanı sıra ülkenin sahip olduğu zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarıyla yakından ilgilenmiştir.¹³ Ancak 1979 Devrimi sonrasında İran, İmam Humeyni'nin dini söylemlerinden etkilenerek Fars kimliğini arka plana itmiş ve yeniden Şiilik temelinde bir kimlik tanımlamaya yönelmiştir. Bu minvalde dış politika yönelimleri de Anti-Amerikancı bir söylem temelinde oturtulmuştur. Devrim sonrasında Pehlevi yönetiminin uyguladığı Fars milliyetçiliğinin başarılı olamadığı fark edilerek; demografik anlamda heterojen bir ülke olan İran; Humeyni'nin “*Milliyetçilik, Kur'an ve İslam emirlerine terstir.*”, söylemlerinin de etkisiyle birleştirici kimlik olarak tekrar Şiiliğe yönelmiştir.

Anti-empyralist tutumuyla Amerikan hegemonyasına karşı arayışların içine girmekten çekinmeyen Tahran'ın bu tutumu, batının İran'a olan baskılarını arttırmakta ve İran'ı hedef ülke haline getirmektedir. Huntington'un *Medeniyetler Çatışması* tezini doğrularcasına 20.yüzyılın ikinci yarısında yükselmeye başlayan din,

12 Sarıkaya, a.g.e., s.87.

13 Fikret Birdişli, “İran'ın Nükleer Teknoloji Politikası ve Türkiye İçin Yaratacağı Sonuçlar”, *Güvenlik Stratejileri*, Yıl 8, Sayı 5, s.36.

21.yüzyılında temel kimlik unsuru olmaya devam etmektedir. Bu bağlamda İslam medeniyetinde Şiilik eksenine İran, öne çıkan devlet olarak görülmektedir.

Yaşanan İslam Devrimi'nin siyasal özelliklerine bakıldığında, Rus, Çin ya da Fransız devriminden farklı olduğu görülmektedir. 1979 devriminin modern tarihin ilk din temelli devrimi olduğu açıktır. Bu durum İran'ı Şiiliğin devlet dini olduğu ve bir İslami devrimin yaşandığı tek ülke konumuna taşımıştır.¹⁴ Günümüzde de kendisine özgü siyasi tarzı, tarihi, zengin enerji kaynakları ve kültürü ile İran; dünyanın tek Şii teokrasisi olarak öne çıkmaktadır.¹⁵ Bu anlamda İran İslam Cumhuriyeti; İslam devletinin ve peygamberinin (Hz. Muhammed) izinden giderek model olduğunu iddia eden bir devlet yapısını benimsemiştir.¹⁶

3.Kimliğin Dış Politikaya Yansıması Bağlamında İran Dış Politikasında İdealizm ve Rejim İhracı Meselesi: İran'ın Ortadoğu Politikası

İran'ın uluslararası politikada yaptığı hamlelere bakıldığında, Huntington'un Soğuk Savaş sonrasında yazdığı *Medeniyetler Çatışması* isimli çalışmasında bahsettiği "İslam medeniyetinin çekirdek ülkesi" olma misyonunu üstlenmeye çalıştığı iddia edilebilir. İran dış politikasının temel unsurlarından olan "Rejim İhracı" meselesi de bu temele oturtulabilir. Bu nedendir ki Tahran, gerçekleşen İslam Devrimi sonrasında hem iç politikada hem de dış politikada dini bir söylemi benimsemiştir. Çünkü başta İslami Devrimin lideri olan Ayetullah Humeyni olmak üzere, devrimi gerçekleştiren kadrolar; İslami Devrimin, İran ile sınırlı kalmasını başarısızlık olarak atfetmişlerdir. Bundan dolayı rejim ihracı politikası, yalnızca Şii etki alanı oluşturmayı amaçlamamış, Sünni Arap toplumları da içermiştir. Öyle ki Humeyni, Gorbaçov'a mektup yazarak Rusya'nın batıya değil,

14 Olivier Roy, *Siyasal İslamın İflası*, çev. Cüneyt Akalın, Metis Yayınları, İstanbul 1994, s.220.

15 Zafer Akbaş- Adem Baş, "İran'ın Nükleer Enerji Politikası ve Yansımaları", *History Studies*, Volume: 5, Issue: 2, s.21.

16 Bekir Halhali, "Humeyni Dönemi İran Dış Politikası", *Birey ve Toplum*, Cilt: 4, Sayı: 8, Güz 2014, s.76.

İslamiyet'e yönelmesi gerektiğini ifade etmiş, İslamiyet'in evrenselliği vurgusuyla batı karşısında küresel bir blok inşa etmek istemiştir. Bu anlamda dini bir söyleme yaslanan rejim ihracı politikası; yeni rejimin güvenliğinin sağlanması¹⁷ ve bir hayat sahası oluşturulması kaygısıyla son derece realist bir mantığın ürünü olarak uygulamaya konmuştur.¹⁸ Tüm bunlar nedeniyle rejim ihracı söylemi, İran dış politikasında bir meşruiyet aracı işlevi görmüştür; çünkü demografik anlamda heterojen bir yapıya sahip olan İran, rejim ihracı söylemiyle hem kendi iç bütünlüğünü sağlamış, hem de güvenliğini sınırlarının ötesine taşıyarak bir hayat sahası oluşturmayı başarmıştır. Bu anlayış Lübnan'daki Hizbullah'ta, Irak'ın işgali sonrasında oluşan Şii ekseninde, Arap Baharı sürecindeki Suriye politikasında ve en güncel gelişme olarak Yemen'deki Husiler üzerinde karşılık bulmuştur. İran'ın özellikle Hizbullah ve Hamas ile olan ilişkilerine bakıldığında; Lübnan'daki Hizbullah ve Filistin'deki Hamas gruplarının Sünni-Şii ayrımı yapılmaksızın Tahran tarafından desteklendiği görülmektedir. Tahran Ortadoğu siyasetinde Hamas'ı destekler görülse de İran dış politikasında bir vekalet savaşçısı gibi değerlendirilen ve özel bir yeri olan örgüt Hizbullah'tır.

İran'ın Lübnan'daki, Şii grupları organize ederek Şii retoriğe sahip Hizbullah örgütünün kurulmasını sağladığı bilinmektedir.¹⁹ Kelime kökleri itibariyle Allah'ın Partisi anlamına gelen Hizbullah²⁰, İran tarafından, Suriye'nin izniyle Bekaa vadisinde Humeyni'nin öğretileri doğrultusunda eğitilmiştir. Temel ideolojisi Humeyni'nin öğretileri olan bu örgüt; Ayetullah Hamaney tarafından da baskıcı rejimlere karşı bir devrimci sembol olarak görülmüştür. Hizbullah ile İran İslam Cumhuriyetinin ortak özelliklerinin başında Velayet-i Fakih anlayışı gelmektedir. Hizbullah'ın teorik ve pratik olarak Velayet-i Fakih'e bağlılığı; aynı zamanda Ayetullah Humeyni ile bütünleşmesini ve onun otoritesine girmesini sağlamıştır.²¹

17 Adem Sarıgöl, "21.Yüzyıl Jeopolitik Perspektifinden İran'ın Orta Asya/Kafkaslar Politikası ve Gelecek Öngörülleri", Haktan Birsnel, der., *Arap Baharında Son Durak İran*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013, s.121

18 Mehmet Şahin, "İran Dış Politikasının Dini Retoriği", *Akademik Ortadoğu*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2008, s.10.

19 Barış Adıbelli, "Lübnan Hizbullah'ı", Haktan Birsnel, der., *Arap Baharında Son Durak İran*, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013, s.157.

20 Ferhad Krohosrokhavar-Olivier Roy, İran: Bir Devrimin Tükenişi, çev. İsmail Yerguz, Metis Yayınları, İstanbul 2013, s.43.

21 Halhalli, *a.g.m.*, s.87.

Kum'da eğitim vermiş bir molla olan Ayetullah Humeyni; 2500 yıllık monarşinin yıkılmasına ve dini sınıfın iktidar döneminin başlamasına öncülük etmiştir. Humeyni'nin geliştirdiği yeni politik çerçeveye (Velayet-i Fakih) göre, Peygamber'e mirasçı olacak ulemanın yalnızca devrime değil, yönetime de öncülük etmesi gerekiyordu. Velayet-i Fakih ulemanın bunu başarmasını sağlamıştır. Şiiliğin imamet modelinin, modern çağımıza uygun formülasyonu olarak değerlendirebileceğimiz Velayet-i Fakih anlayışına göre Humeyni; İslam'ın evrensel olduğunu düşünüyor ve dünya hükümetinin bir İmam Mehdi beklediğine inanıyordu. Bu yüzden Humeyni, İslam'ın tüm dünyada kabul edilmesi gerektiğini savunmuştur. İşte bu noktada Merci-i Taklit kavramı, Velayet-i Fakih kavramını tamamlamış ve İran'ın rejim ihracı politikası kendi içerisinde bir anlam ve tutarlılık kazanmıştır. Günümüzde de Lübnan'daki Hizbullah'ın lideri Hasan Nasrallah, Tahran'ın dini lideri olan Ali Hamaney'in Merci-İ Taklidi olarak kabul edilmektedir. İran, Hizbullah ile ilişkilerini içeren bu stratejiyle İsrail'i tehdit edebilen bir etki alanına ulaşmış ve kendi güvenliğini Akdeniz'e ve Basra'ya taşımayı başarmıştır.²²

Görüldüğü üzere, İran'ın Ortadoğu politikasının temelini, siyasi ve devrimci ideallerden oluşan bir anlayış belirlemektedir. Ancak atlanmaması gereken bir nokta bulunmaktadır ki o da: Tarihi Acem-Arap rekabeti düşünüldüğünde, Ortadoğu'da dini-idealist söylemleri kullanmaksızın, bir ulus-devlet refleksi gösteren İran'ın, jeopolitik kazanımlar elde etmesini pek mümkün gözükmemesidir. Tarihi Acem-Arap rekabetinin bir yansıması olarak, otoriter Selefî Arap devletlerinin bugün dahi ABD ve İsrail'den temel taleplerinin, İran'ın vurulması olduğu görülmektedir.²³ Bu nedenle İran'ın idealist yönelimlerinin, jeopolitik hedefler doğrultusunda ciddi bir devlet aklının ürünü olarak alınan kararların pragmatist bir yansıması olduğu öne sürülebilir.

Sonuç olarak Şiilik temelinde şekillenen Tahran'ın, Ortadoğu politikasında ABD ve İsrail karşıtlığı; hem İran içerisinde destek bularak dış düşman algısıyla demografik kaynamayı bastırıp İran'ın

22 Mehmet Şahin, "Dini/İdealist Bir Devletin Realist Dış Politikası", *Analist*, Sayı:8, Ekim 2011, s.42.

23 Shibley Telhami, "The Arabs and Iran", <https://www.brookings.edu/articles/the-arabs-and-iran/>, (Erişim Tarihi: 31.05.2017).

kendi iç bütünlüğünü sağlamakta, hem de Müslüman Ortadoğu halkları nezdinde ülkenin prestijini arttırmaktadır. Bu nedenle 1979 yılında gerçekleşen İslami Devrim, İran'ın dış politikasında somut farklılaşmaya yol açmış bir dönüm noktasıdır.

Şiilik ve İslami öğretilere dayanan ideolojik yapının dış politikaya etkisi bağlamında İran'da yaşananlar, sömürgecilik karşıtlığını motive etmiştir. Ayrıca Tahran, Bağdat Paktı olarak bilinen CENTO'dan ayrılma kararı almış ve Şah rejiminde iyi ilişkiler kurulan İsrail ve Güney Afrika gibi ülkelerle olan bağını kesmiştir. Diğer taraftan Filistin Kurtuluş Örgütü'nü tanıyan İran; anti-emperyalist konumlanmanın etkisiyle Küba gibi sosyalist ülkelerle de iyi ilişkiler geliştirmiştir.²⁴

4. İran Dış Politikasında İdealizmin Reddi: İran'ın Orta Asya ve Kafkasya Politikası

İran'ın Kafkasya'yla birlikte Orta Asya'ya duyduğu ilgi, Soğuk Savaş sonrasında bölgeyi "Avrasya Balkanları" söylemi kullanılarak "Etnik Kazan" şeklinde tanımlanan Brzezinski ile aynı döneme denk gelmektedir. İran'ın bu etnik kazan içerisinde Farsça konuşan ülkelere özel önem atfederek, ulusal kimliğe dayalı dış politika benimsemesi de tesadüf değildir.

1979 Devrimi sonrasında, batı bloğuyla arasına mesafe koyan Tahran, Sovyetler Birliği'nin etki alanına yönelik herhangi bir strateji geliştirme ihtiyacı duymamış hatta Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'ni müttefik olarak algılamıştır. Her ne kadar 1984-1989 yılları arasında Afganistan'da yaşanan gelişmelere kayıtsız kalamayarak Çin, Pakistan ve Hindistan ile iyi ilişkiler kurmaya odaklanmış olsa da²⁵ İran'ın Orta Asya coğrafyasına olan asıl ilgisi, SSCB'nin dağılmasından sonra 1991 yılında başlamıştır.²⁶ Zira

24 Kaan Dilek, "Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlıklarının 20.Yılında İran'ın Orta Asya Politikaları", s.34, http://www.ayu.edu.tr/static/kitaplar/iran_ortaasya_raporu.pdf, (Erişim Tarihi: 30.09.2017).

25 Dilek, *a.g.m.*, s.36.

26 Edward Wastnidge, "Central Asia in the Iranian Geopolitical İmagination", <https://www.veruscript.com/journals/cambridge-journal-of-urasian-studies/central-asia-in-the-iranian-geopolitical-imagination/>, (Erişim Tarihi: 29.05.2017).

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte İran, İslami kültürel kimliğiyle bölgeyi yeniden keşfetmeye hazırlanmıştır. Ancak İran'ın İslami kimliğine rağmen; yakın gelecekte bu coğrafyaya rejim ihracı politikası uygulayarak dini rejimler empoze etmeye çalışmasını da beklememek gerekir.²⁷ Çünkü Sovyetler Birliği dönemindeki ateizm baskıları sonrasında bağımsızlığını kazanan Orta Asya ülkeleri, büyük ölçüde seküler yapılar olarak şekillenmiştir. Bu ortamda Şiilik vurgusuna dayanan mezhepsel-idealist politikaların Sünni ağırlıklı toplumları etkilemesi pek mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla Şii İran'ın post-Sovyet coğrafyaya ilişkin rejim ihracını içeren bir politik hedefi bulunmamaktadır. Üstelik rejim ihracını içeren bir strateji uygulayabilmek için gerekli olanaklara sahip olmadığı da açıktır.²⁸ Bu nedenle SSCB'nin parçalanması ve İran'ın kuzeyinde birden fazla devletin bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte Tahran; bölge ülkelerine karşı ideolojiden arındırılmış, ulusal çıkar ve güvenlik kavramlarını öne çıkartan yönelimler sergilemiştir.²⁹ Bu bağlamda Orta Asya'ya yönelik dış politikasını, işbirliği ve uzlaşya dayalı ilişkilerin kurulması çerçevesinde şekillendirmiştir. Bu nedenle kuramsal anlamda Tahran'ın Orta Asya politikasının temelinde, idealizmin reddini içeren bir pragmatizm bulunmaktadır.³⁰ Bu pragmatizmin köklü bir geleneği bulunan devlet aklının ürünü olduğu ifade edilebilir.

Realist pencereden düşünüldüğünde, İran için Orta Asya; yabancı yatırımcıların eksikliği ve uygulanan uluslararası yaptırımların etkisi nedeniyle, uluslararası yalıtılmışlığın giderilmesine yönelik³¹ bir jeopolitik kaçış alanı ve denizlere açılan kapıdır.³² Bundan dolayı İran'ın Orta Asya politikasında, dini unsurlardan çok ekonomik unsurlar öne çıkmaktadır. Bu nedenle İran'ın Orta Asya politikasındaki

27 Sebastien Peyrouse, "Iran's Growing Role in Central Asia? Geopolitical, Economic and Political Profit and Loss Account", <http://studies.aljazeera.net/en/dossiers/2014/04/2014416940377354.html>, (Erişim Tarihi: 28.05.2017).

28 Atay Akdevelioğlu, "İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt:1, Sayı:2, s.140.

29 Sabir Askarov, *Orta Asya Güvenliğinde Bölge Dışı Güçler ve Rusya*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.130-131.

30 Edward Wastnidge, "Pragmatic Politics: Iran, Central Asia and Cultural Foreign Policy", *Central Asia and The Caucasus*, Volue 15, Issue 4, 2015, s.120-121

31 Dilek, a.g.r., s.8.

32 Gustova Henrique Feddersen-Giovana Esther Zucatto, "Infrastructure in Central Asia: Energy and Transportation Contraversies", *UFGRS Model United Nations Journal*, Volume:1, 2013, s.176.

temel beklentisi, Orta Asya cumhuriyetlerinin petrol ve doğalgazlarını dünyaya pazarlamasında bir köprü olmak ve geçiş güzergahı rolünü üstlenmektir. Ayrıca İran'ın Orta Asya'daki politik yönelimlerinde kültürel faktörler ve güvenlik kaygısı da belirleyici olmaktadır. Bir anlamda İran, bağımsızlığını kazanan yeni devletleri uluslararası ortamdaki yalnızlığından kurtulmaya yönelik bir fırsat olarak değerlendirmektedir.³³

Orta Asya coğrafyasına bakıldığında, realist yaklaşımlar sergileyerek bir ulus-devlet gibi davranan İran'ın, Farsi nüfusa sahip olan Tacikistan'da doğal etki alanı bulunan bir aktör olarak davranabileceği iddia edilebilir. Ayrıca Peştunca'nın yanında Farsça'nın da resmi dil olarak konuşulduğu Afganistan da bu etki alanına dahil edilebilir. Kısa vadede mümkün görünmese de orta ve uzun vadede Tahran'ın, Fars kimliğine dayalı bir kültür ihracı yoluyla, bu ülkeler üzerinde etki kurması şaşırtıcı olmayacaktır. Bu amaçla Aralık 1991'de Rusya ile yapılan anlaşmayla Orta Asya'ya yönelik demir yolu hattı kurulması kararlaştırılmıştır. Bölgeye yönelik kültürel etki anlamında radyo ve televizyon yayınlarına da başlanmıştır. Bu doğrultuda başta Tacikistan ve Afganistan olmak üzere, yeni kurulan Cumhuriyetlere cami ve okul yapımında finansman desteği sağlayan İran, dini içerikli sinema filmleri ve VCD'lerle kültürel etkisini pekiştirme yolunu benimsemiştir.³⁴

Türkiye'nin öncülüğünde kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'yle, bölgesel hegemonik rekabete girebilmek amacıyla, İran'ın liderliğinde gerçekleştirilen “*Farsça Konuşanlar Ortaklığı*” projesi,³⁵ Tahran'ın bahsi geçen kültürel etkiyi oluşturmaya yönelik attığı ilk somut adım olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan Afganistan ve Pakistan'da bulunan Taliban, İran için doğal bir tehdittir. Buna ek olarak Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, bağımsızlıklarını kazanan

33 Mehmet Seyfettin Erol-Arzu Celalifer İkinci, “İran'ın Orta Asya Politikası: İşbirliği Arayışları ve Güvenlik Sorunları”, Mehmet Seyfettin Erol, der., *Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği: Yeni Büyük Oyun*, Barış Yayınları, 2.Baskı, Ankara 2011, s. 399.

34 Yaşar Semiz- Birol Akgün, “Büyük Ortadoğu Jeopolitiğinde İran-ABD İlişkileri”, *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/289584>, s.170-171. (Erişim Tarihi: 01.10.2017).

35 Betül Özyılmaz, “Türkiye-İran İlişkilerinde Belirleyici Etmen Olarak Karşılıklı Algılar”, Soyalp Tamçelik, der., *İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri*, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara 2014, s.279.

Türk devletleri kuşağı ve Türkiye'nin bu coğrafyaya olan ilgisi, İran için Brzezinski'nin ifadesiyle, jeopolitik bir kabus gibi görünmektedir. Zaten bu nedenle Tahran, Orta Asya devletlerinin bağımsızlıklarını kazanması sürecinde endişeye kapılmış ve bölge politikalarını son derece dikkatli bir realist anlayış temeline oturtmuştur. Söz konusu realist anlayışın bir yansıması olarak İran, 1992-1997 yılları arasında, kendisi gibi Farsi bir toplum olan Tacikistan'da yaşanan iç savaşta, "rejim ihracı" söylemini unutmayı tercih ederek, İslamcı muhalifleri desteklememiştir. Aksine Rusya ile işbirliği yaparak ortak dil ve kültür gibi ulusal kimliğe dayalı bağlarını öne çıkartıp, çatışmanın sona ermesinde ve 1997'de Tacikistan'da barış anlaşmasının imzalanmasında arabuluculuk yapmış Rusya ile birlikte anlaşmanın garantörlüğünü üstlenmiştir.³⁶

İçerisinde Azerbaycan Türkleri ve Sahra Türkmenleri başta olmak üzere, pek çok etnisiteyi barındıran İran; Azerbaycan'ın İran'da yaşayan Güney Azerbaycan Türklerine örnek olmasından çekinerek, Ankara ve Bakü'den Türk dünyasına ilişkin yükselen seslerden tedirgin olmaktadır. Bu nedenle Tahran yönetimi, Orta Asya'da oluşan yeni politik zeminde Türkiye'yi ve Türkçülük fikrini de tehdit olarak algılamıştır.³⁷ Buradan hareketle İran'ın Türkmenistan ile olan ilişkilerini bir denge unsuru olarak gördüğü ve özel önem atfettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca İran'da 2,5 milyon civarında Sahra Türkmeninin yaşaması, ülkeyi demografik anlamda Azerbaycan Türkleri kadar tedirgin etse de³⁸ Türkmenistan'ın İran'da yaşayan Sahra Türkmenlerine yönelik ilgisizliği gözlemlenmektedir. İran-Türkmenistan ilişkilerinin Türkmen gazı üzerinden yürütülen bir enerji boyutu da bulunmaktadır. Zira İran, Orta Asya'yı uygulanan ambargoların bir kaçış yolu ve enerji güzergahlarına açılan bir kapı olarak değerlendirmektedir.³⁹

İran'ın Orta Asya politikasındaki tehdit algılarının bir parçası da Kırgızistan'dır. Kırgızistan, İran'ın Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerinin en zayıf olduğu ülke konumundadır. ABD'nin Afganistan işgali

36 Askarov, *a.g.t.*, s.132.

37 Dilek, *a.g.r.*, s.44.

38 Balbay, *a.g.e.*, s.121

39 Dilek, *a.g.r.*, s.48.

sırasında Kırgızistan'a kurulan Amerikan üssü, Tahran'ın Kırgızistan politikasını belirleyen kritik faktörlerden birisi olmuştur.⁴⁰ Bu çok boyutlu durumun bir sonucu olarak, İran dış politikasının Orta Asya ve Kafkasya yönelimlerinde, idealist dini fundamentalizmin izlerini görmek mümkün olmasına rağmen; Ortadoğu'daki dini ve idealist söylemlerin aynen sürdürüldüğü iddia edilemez.

Tahran'ın Orta Asya yönelimlerindeki realist anlayışı somutlaştırmak gerekirse, yukarıda ifade edilen 1992-1997 Tacikistan iç savaşı örneği çoğaltılabilir. Örneklere bakıldığında görülen tablo şudur: Ortadoğu'da Müslüman medeniyetinin merkezindeki çekirdek ülke rolüne talip olan ve bu nedenle konstrüktivizme⁴¹ de uygun biçimde değerlendirilebilecek olan İran, Orta Asya'da Rusya Müslümanlarının Çeçen meselesini Rusya'nın iç meselesi olarak değerlendirip, Dağlık Karabağ meselesinde Müslüman Azerbaycan'ı ve hatta kendisi gibi Şii inancına mensup Azerbaycan'ı değil; Hıristiyan Ermenistan'ı desteklemektedir; zira demografik nedenlerden dolayı, güçlü bir Azerbaycan'ın, Güney Azerbaycan bölgesinde yaşayan Azerbaycan Türklerine örnek olmasından tedirgin olarak "*Bütöv Azerbaycan*" fikrinin gelişim göstermesinden çekinmektedir.

Yukarıda ifade edilen tüm bu nedenlerden dolayı Tahran, Kafkasya ve Orta Asya'da, Ortadoğu politikasındaki dini – idealist söylemleri bir kenara iterek realist bir devlet aklıyla tanımladığı ulusal çıkarlar çerçevesinde hareket etmektedir. Huntington bu durumu, Kafkasya muharebe cephesinde İran'ın, dini şevk ve sadakate aldırmaaksızın, Hristiyan Ermenistan'a meyletmesi olarak yorumlamıştır.⁴² Bu nedenle İran, Ortadoğu'da idealist söylemler kullanarak Müslüman medeniyetinin çekirdek ülkesi olma rolüne soyunurken, Orta Asya'da

40 Askarov, *a.g.t.*, s.135.

41 Konstrüktivizm şu ana iddiaları barındıran uluslararası ilişkiler teorisidir: (i) Devletler, uluslararası politika kuramının temel analiz birimidir. (ii) Devletler sistemindeki ana yapılar, maddi olmaktan ziyade, özneler arasıdır. (iii)Devlet kimlikleri ve çıkarları insan doğası veya iç siyaset tarafından dışsal olarak sisteme verilmekten ziyade önemli ölçüde toplumsal yapılar tarafından inşa edilirler. Bu bağlamda konstrüktivizm, bir tür yapısalcı idealizm anlayışıdır. Detaylı bilgi için bkz. Alexander Wendt, "Ortak Kimlik Oluşumu ve Uluslararası Devlet", çev. Emre Erşen, Esra Diri, der., *Uluslararası İlişkilerde Temel Metinler*, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul 2013 s.679-709.

42 Samuel Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, çev. Mehmet Turhan-Cem Soydemir, Okuyan Us Yayınları, İstanbul 2006, s.40.

Müslüman kimliğini arka plana itmekte ve bir ulus-devlet gibi hareket etmektedir.

İran'ın yakın dönem Orta Asya politikasını belirleyen unsurların başında ABD'nin Afganistan ve Irak'ı işgal etmesi yer almaktadır.⁴³ İşgallere gerekçe olarak gösterilen 11 Eylül saldırılarından sonra, Amerikan başkanı Bush; İran'ı şer ekseni ülkeler arasında tanımlamış ve işgaller sırasında ABD'nin Orta Asya'da elde ettiği askeri üsler, ülkenin çevrenmesi anlamını taşımış ve İran'ı yeni stratejik ittifaklar aramaya yöneltmiştir. Bu arayışların bir sonucu olarak Moskova ve Pekin, Tahran'ın ittifak arayışının çözüm adresine dönüşmüş ve 2005 yılında gözlemci üye statüsüyle Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)'ne üye olmuştur.⁴⁴ İran'ın ŞİÖ üyeliği, Rusya ve Çin ile iyi ilişkiler geliştirmesini de sağlamıştır. Bu kapsamda Tahran'ın bölgedeki en önemli partnerinin Moskova olduğu belirtilmelidir ki, bölgesel güç olma yolunda Rusya'yla kurulan ilişkiler İran için son derece önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim iki ülkenin ulusal çıkar ve tehdit algılamaları büyük ölçüde örtüşmektedir. Tüm bunların yanı sıra bölgedeki Amerikan saldırganlığıyla çevrelenen İran, diğer yandan da etki alanını genişletmiştir. Çünkü Tahran, ABD'nin bölgedeki işgalleri öncesinde, İran karşıtlığı ve Şii karşıtlığıyla öne çıkan iki düşmanı Saddam ve Taliban'ın arasına sıkışmıştır.⁴⁵ Bu nedenle İran, ABD tarafından çevrenmesini içeren Afganistan'ın işgaliyle birlikte, temel tehdit olarak algıladığı Selefi teröründen ve Irak'ın işgaliyle birlikte, geçmişte sekiz yıl boyunca savaştığı Saddam Hüseyin rejiminden kurtulmuştur. Bundan dolayı İran'ı çevrelemek, yalnızlaştırmak ve rejimini dönüştürmek isteyen ABD'nin bazı adımlarının paradoksal bir biçimde Tahran'ın etki alanını genişlettiği görülmektedir.⁴⁶ Bir anlamda Washington'ın Tahran'ı yalnızlaştırmak amacıyla geliştirdiği yeni çevrenme stratejisi, İran'ın eski çevresel sıkışmışlığından kurtulmasını sağlamıştır.

43 Barış Doster, "Bir Bölgesel Güç Olarak İran'ın Ortadoğu Politikası", *Ortadoğu Analiz*, Cilt:4, Sayı:44, Ağustos 2012, s.43.

44 Sarıgöl, *a.g.m.*, s.129

45 Svante E. Cornell, "Regional Politics in Central Asia: the Changing Roles of Iran, Turkey, Pakistan and China" http://isdpc.eu/content/uploads/images/stories/isdpc-main-pdf/2004_cornell_regional-politics-in-central-asia.pdf, (Erişim Tarihi: 30.05.2017).

46 Doster, *a.g.m.*, s.48.

İran'ın Orta Asya politikasını belirleyen en önemli unsur, kuşkusuz enerji kaynaklarıdır. Hazar enerji havzasına sınırdış olan, ancak en az sınıra sahip olan ülke konumunda olması nedeniyle; havzasındaki enerji kaynaklarından en az faydalanan ülkedir. Bundan dolayıdır ki havzada yaşanan statü sorununda, Hazar'ın göl olarak tanımlanmasını talep etmekte ve bu konuya ilişkin çalışmalar yaparak yeni hukuki argümanlar geliştirmektedir. İran, Rusya ile birlikte Hazar'ın bir deniz değil, göl statüsünde değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürerek; bölgedeki zenginliklerin Hazar'a sahili bulunan beş devlet tarafından teker teker değil, ortak paylaşım prensibine göre kullanılmasını gerektiğini savunmaktadır. Statü problemi aynı zamanda, İran'la bölge devletleri arasındaki tek egemenlik sorunudur ve 1992'den itibaren en azından Tahran tarafından bu soruna yönelik herhangi bir iyileştirme gerçekleştirilmemiştir.⁴⁷ Buna karşılık ABD desteği ile hareket eden Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan ise BM Deniz Hukuku Sözleşmesinin 9. bölümündeki kapalı ve yarı kapalı denizlerle ilgili ilkeleri gerekçe göstererek sektörel paylaşım prensibinden yana tavır sergilemektedirler.⁴⁸ Bu durum aynı zamanda İran'ın enerji politikalarındaki temel partnerinin de Rusya olduğunu göstermekte ve en önemli stratejik ortağıyla ilişkilerini enerji kartı üzerinden yürütmesi anlamına da gelmektedir. İran, Orta Asya'daki enerji rekabetinde, Türkmenistan ve Rusya ile ittifak kurarak enerji politikasını şekillendirmekte ve Kazakistan, Türkiye ve Azerbaycan yaklaşmasına karşı, rekabet etmektedir. Hazar siyaseti aynı zamanda İran ile ABD arasındaki önemli çatışma unsurlardan birini de oluşturmaktadır. Hazar ve çevresinde yer alan, İran'ın etkin rol oynamak istediği Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan doğal gaz ve petrol gibi stratejik kaynaklar açısından zengin ülkelerdir. ABD enerji bakanlığı verilerine göre, bu ülkelerin bulunduğu coğrafyada 210 milyar varilden fazla petrol rezervi bulunmaktadır. Bu kaynak dünyanın en büyük enerji tüketicisi olan ABD tarafından yakından izlenmekte ve bu kaynak dünya pazarlarına kazandırılmaya çalışılmaktadır. Söz konusu amaç doğrultusunda Avrasya'da oluşturulacak bir koridorla, enerji kaynaklarının Akdeniz'e indirilmesi planlanmaktadır. Tüm bunlar ABD'nin Afganistan ve Irak'ta giriştiği işgallerden sonra, sıranın İran'a geleceğine yönelik bir beklenti oluşmakta ve İran bölgede ve dünyada açıkça ABD karşıtı bir tepki politikası izlemektedir.⁴⁹

47 Akdevelioğlu, *a.g.m.*, s.143.

48 Semiz-Akgün, *a.g.m.*, s. 169-170.

49 Semiz-Akgün, *a.g.m.*, s.167-168.

Sonuç olarak İran, Ortadoğu'daki radikal söylemlerinden uzak ve dikkatli bir Orta Asya ve Kafkasya politikasını benimseyerek⁵⁰ meselelere pragmatik ve realist bir ulus-devlet refleksiyle yaklaşmakta, bölgedeki Amerikancı yönelimleri, Rusya'yla yakınlaşarak dengelemeye çalışmakta ve dış politik yönelimlerini bu çerçevede oluşturmaktadır.

Sonuç

Brzezinski'nin Rusya'ya karşı bariyer olarak tanımladığı; ancak uzun vadedeki hedeflerini de en az Rusya kadar tedirgin edici olarak nitelendirdiği İran, Huntington'un “Medeniyetler Çatışması” tezini Ortadoğu'da doğrulayan en güzel örneklerden biridir. İslam medeniyetinin yükselişyle birlikte kendi kimliğini Şiiilik temelinde tanımlayan İran, bu şekilde hem İslam medeniyetinin çekirdek ülkesi olma rolünü üstlenmekte hem de kendi içerisinde barındırdığı demografik heterojenliği, Şii-İslam kimliği üzerinden bastırmaktadır. Bir anlamda demografik kaynamayı bastırma özelliğinden dolayı din; içsel dinamiklerin ve devrim ideolojisinin dış politikaya yansımaları olarak sonuçlanmıştır.⁵¹

Ortadoğu politikalarındaki idealizmden dolayı “şahin” olarak nitelendirilebilecek olan İran; Orta Asya'da ise demografik nedenlerden dolayı bir “güvercin” gibi davranmaktadır. İran'ın Orta Asya coğrafyasındaki ülkelerle ilişkilerinde, ele alınan avantajlar ile engellerin yansımaları olarak bir denge kurulmuştur. Diğer bir ifadeyle İran, aşamayacağını anladığı engelleri zorlamayarak, bölgeyle jeopolitik ilişkilerinde görece düşük kazançlara razı olmakta ve buna karşı kültürel ve ekonomik kazanımlar elde etmeye odaklanmaktadır.⁵² Sonuç olarak özünde İran'ın hem gerektiğinde idealist söylemleri benimsediği Ortadoğu politikasının, hem de realist ve pragmatik hesaplara dayanan Orta Asya ve Kafkasya politikasının bir devlet aklı çerçevesinde şekillenen ulusal çıkar tanımlamasının ürünü olduğu belirtilebilir.

50 Sherman W. Garnett vd, “The New Central Asia: In Search of Stability”, <http://trilateral.org/file.view&fid=55>, (Erişim Tarihi: 31.05.2017).

51 Kadir Ertaç Çelik, “İslam Devrimi Sonrası İran'da Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir Bakış”, *Bölgesel Çalışmalar Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, Yaz 2016, s.266.

52 Akdevelioğlu, *a.g.m.*,s.159.

KAYNAKÇA

ADIBELLİ, Barış, ““Lübnan Hizbullah’ı””, Haktan Birsnel, der., *Arap Baharında Son Durak İran*, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013, s.157-183.

AKDEVELİOĞLU, Atay, ““İran İslam Cumhuriyeti’nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları””, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 1, Sayı: 2, s.128-160.

ARI, Tayyar, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, MKM Yayıncılık, Bursa 2013.

ASKAROV, Sabir, *Orta Asya Güvenliğinde Bölge Dışı Güçler ve Rusya*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

BALBAY, Mustafa, *İran Raporu*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2006.

BİRDİŞLİ, Fikret, ““İran’ın Nükleer Teknoloji Politikası ve Türkiye İçin Yaratacağı Sonuçlar””, *Güvenlik Stratejileri*, Yıl 8, Sayı: 5, s.33-55.

BİRSEL Haktan, ““Giriş””, Haktan Birsnel, der., *Arap Baharında Son Durak İran*, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013, s.13-19.

BRZEZİNSKİ, Zbigniew, *Büyük Satranç Tahtası*, çev. Yelda Türedi, İnkılap Yayınları, İstanbul 2014.

CORNELL, Svante E., ““Regional Politics in Central Asia: the Changing Roles of Iran, Turkey, Pakistan and China”” http://isdp.eu/content/uploads/images/stories/isdp-main-pdf/2004_cornell_regional-politics-in-central-asia.pdfhttp://isdp.eu/content/uploads/images/stories/isdp-main-pdf/2004_cornell_regional-politics-in-central-asia.pdf , Son (Erişim Tarihi: 30.05.2017).

ÇELİK, Kadir Ertaç, “İslam Devrimi Sonrası İran’da Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir Bakış”, *Bölgesel Çalışmalar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Yaz 2016, s.251-274.

DİLEK, Kaan, “Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlıklarının 20.Yılında İran’ın Orta Asya Politikaları”, http://www.ayu.edu.tr/static/kitaplar/iran_ortaasya_raporu.pdfhttp://www.ayu.edu.tr/static/kitaplar/iran_ortaasya_raporu.pdf, Son (Erişim Tarihi: 30.09.2017).

DONNELLY, Jack, “Realizm”, çev. Ali Aslan- Muhammed Ali Ağcan, Scott Burchill -Andrew Linklater – Richard Devetak – Jack Donnelly – Terry Nardin- Matthew Parrerson – Christian Reus Smit – Jacqui True vd., der., *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, çev. Ali Aslan-Muhammed Ali Ağcan, Küre Yayınları, İstanbul 2013, s.49-81.

DOSTER, Barış, “Bir Bölgesel Güç Olarak İran’ın Ortadoğu Politikası”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 4, Sayı: 44, Ağustos 2012, s.44-51.

EROL, Mehmet Seyfettin, “Türkiye’nin Orta Asya Politikasına Rusya Federasyonu ve Bölge Ülkeleri Üzerinden Genel Bir Bakış”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 1, Yaz 2012, s.1-20.

EROL, Mehmet Seyfettin,- Celalifer İkinci, Arzu Celalifer İkinci, “İran’ın Orta Asya Politikası: İşbirliği Arayışları ve Güvenlik Sorunları”, Mehmet Seyfettin Erol, der., *Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya’nın Değişen Jeopolitiği: Yeni Büyük Oyun*, Barış Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 2011, s.385-452.

FEDDERSEN, Gustova Henrique, - ZUCATTO, Giovana Esther ZUCATTO, “Infrastructure in Central Asia: Energy and Transportation Contraversies”, *UFGRS Model United Nations Journal*, Volume: 1, 2013, s.159-183.

GARNETT, Sherman W.,- RAHR, Alexander,- WARANABLE, Koji, Vd., ““The New Central Asia: In Search of Stability””, <http://trilateral.org/file.view&fid=55><http://trilateral.org/file.view&fid=55>, Son (Erişim Tarihi: 31.05.2017).

HALHALLI, Bekir, ““Humeyni Dönemi İran Dış PolitikasıPolitikası””, *Birey ve Toplum*, Cilt: 4, Sayı: 8, Güz 2014, s.75-96.

HUNTINGTON, Samuel, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, çev. Mehmet Turhan- Cem Soydemir, Okuyan Us Yayınları, İstanbul 2006.

KROHOSROKHAVAR, Ferhad,- ROY, Olivier ROY, İran: Bir Devrimin Tükenişi, çev. İsmail Yerguz, Metis Yayınları, İstanbul 2013.

ÖZYILMAZ, Betül, ““Türkiye-İran İlişkilerinde Belirleyici Etmen Olarak Karşılıklı Algılar””, Soyalp Tamçelik, der., İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara 2014, s.279-303.

PEYROUSE, Sebastien, ““Iran’s Growing Role in Central Asia? Geopolitical, Economic and Political Profit and Loss Account””, <http://studies.aljazeera.net/en/dossiers/2014/04/2014416940377354.html><http://studies.aljazeera.net/en/dossiers/2014/04/2014416940377354.html>, Son (Erişim Tarihi: 28.05.2017).

ROY, Olivier, *Siyasal İslamın İflası*, çev. Cüneyt Akalın, Metis Yayınları, İstanbul 1994.

SARIGÖL, Adem, ““21.Yüzyıl Jeopolitik Perspektifinden İran’ın Orta Asya/Kafkaslar Politikası ve Gelecek Öngörülleri””, Haktan Birsal, der., *Arap Baharında Son Durak İran*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013, s.115-137.

SARIKAYA, Yalçın, *Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran’da Milliyetçilik*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008.

SEMİZ, Yaşar,- AKGÜN, Birol Akgün, ““Büyük Ortadoğu Jeopolitiğinde İran-ABD İlişkileri””, *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/289584><http://dergipark.gov.tr/download/article-file/289584>, Son (Erişim Tarihi: 01.10.2017).

SPYKMAN, Nicolas J., ““Doğ Politika ve Coğrafya, I-II””, çev. Aşkın İnci Sökmen, Esra Diri, der., *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler*, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, s.3-43.

ŞAHİN, Mehmet, ““Dini/İdealist Bir Devletin Realist Dış Politikası””, *Analist*, Sayı: 8, Ekim 2011.

ŞAHİN, Mehmet, ““İran Dış Politikasının Dini Retoriği””, *Akademik Ortadoğu*, Cilt: 2, Sayı: 2, Yıl 2008, s.9-19.

TELHAMİ, Shibley, ““The Arabs and Iran””, <https://www.brookings.edu/articles/the-arabs-and-iran/><https://www.brookings.edu/articles/the-arabs-and-iran/>, Son (Erişim Tarihi: 31.05.2017).

WASTNİDGE, Edward, ““Central Asia in the Iranian Geopolitical İmagination””, <https://www.veruscript.com/journals/cambridge-journal-of-eurasian-studies/central-asia-in-the-iranian-geopolitical-imagination/><https://www.veruscript.com/journals/cambridge-journal-of-eurasian-studies/central-asia-in-the-iranian-geopolitical-imagination/>, (, Son Erişim Tarihi: 29.05.2017).

WASTNİDGE, Edward, ““Pragmatic Politics: Iran, Central Asia and Cultural Foreign Policy””, *Central Asia and The Caucasus*, Volue: 15, Issue 4, 2015, s.119-130.

WENDT, Alexander, ““Ortak Kimlik Oluşumu ve Uluslararası Devlet””, çev. Emre Erşen, Esra Diri, der., *Uluslararası İlişkilerde Temel Metinler*, çev. Emre Erşen, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul 2013 s.679-709.

Structured Abstract

The first debate in International Relations is between realist theory and idealist theory. According to realist theory which suggests that people are in inherently bad, state is the most important actor in international system. The reason of state's being the most important actor is that it is the only organization that can protect the social order. The state based point of view in realism highlight the term "raisond'etat" (reason of the state) and national interest is the idea that lies behind the acts of actors in international area. On the other hand, according to the idealist theory which refuses the power based point of view of realism, people are inherently good. States are ruled by inherently good people. Thus, by carrying out ideal based policies, it is possible to create stable international system or a permanent peace. Iran's foreign policy orientation is a good case to analyze the first theoretical debate in International Relations that creates contradiction in foreign policies of states.

Iran, which has idealistic statements and shows religious responses in Middle East policies; makes realistic decisions in her Central Asia and Caucasia policies in contradiction with her statements in the Middle East and acts like a pragmatic nation state. The main reason of this differentiation in Iran's foreign policy is the geopolitical gap after the collapse of the Soviet Union occurred in Central Asia and Caucasia which were at the time, seen as the heartland of the world.

The convergence between Turkey and Azerbaijan which occurred as a result of then geopolitical situation after the collapse of Soviet Union and Turkey's rapprochement to Turkic rooted states in Central Asia which gained their independences with the statements like "Turkic World from Adriatic to Chinese Wall" and "Turkish Model" by leading Black Sea Economic Cooperation bothered Iran because of demographical reasons. Especially Turkish population living in South Azerbaijani region

made Iran moderate its religious idealistic statements and act like a pragmatic nation state. In this paper the contradiction created by the theoretical debate between idealism and realism which is seen in Iran's political orientations is analyzed within the context of Iran's Central Asia policies. It is suggested that this differentiation is a reflection of states mind of Iran which has a deep rooted state tradition.